

Бердянський державний педагогічний університет

ОСВІТА І СУСПІЛЬСТВО V

Міжнародний збірник наукових праць

*За загальною редакцією
Тетяни Несторенко
Ренати Бернатової*

Бердянськ – 2020

ISBN 978-83-66567-00-9

*Рекомендовано Вченою радою гуманітарно-економічного факультету
Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 9 від 25.02.2020 р.)*

Освіта і суспільство V: Міжнародний збірник наукових праць / Під ред. Т. Несторенко, Р. Бернатової. Бердянський державний педагогічний університет. – Ополе: видавництво Вищої школи управління і адміністрації в Ополе, Польща. – 422 с., іл., табл., бібл. ISBN 978-83-66567-00-9.

Рецензенти:

*prof. PaedDr. Йозеф Ліба, PhD. (Словаччина)
к.і.н., доц. Тамара Макаренко
проф. WSZiA Тадеуш Покуса, PhD. (Польща)*

Редакційна колегія

*doc. RNDr. Рената Бернатово, PhD. (Словаччина)
doc. Ing. Яна Бургерова, PhD. (Словаччина)
д.е.н., проф. Павло Захарченко
mgr. Юзеф Качмарек (Польща)
к.е.н., доц. Олександр Несторенко
к.е.н., доц. Тетяна Несторенко
doc. PaedDr. Аліца Петрасова, PhD. (Словаччина)
Ядвіга Ратайчак, PhD. (Польща)
Славомір Шліва, PhD. (Польща)*

*За зміст, достовірність фактів, дат, назв і оформлення
літературних джерел автори статей відповідають особисто.*

Видавництво

*Вища школа управління і адміністрації в Ополе
46-020 Польща, Ополе, вул. Неджялковського, 18*

© Т. Несторенко, Р. Бернатово, 2020.

© Автори статей, 2020.

ПСИХОЛОГІЯ І ОСВІТА	384
Daniela Greš Ofšavská. Prieskumné zistenia u učiteľov 1. stupňa ZŠ na výučbu environmentálnej výchovy	384
Nikoleta Izdenczyová. Vybrané psychologické charakteristiky študentov Učiteľstva pre primárne vzdelávanie	391
Lucia Šepeláková. Profesionálna zdatnosť vnímaná učiteľom	402
Віталій Жадько, Петро Бідзіля. Субстанціональні психологічні чинники як мотивація до навчання	407
Ольга Шевченко, Світлана Куценко, Віктор Саласенко. Удосконалення психологічної готовності спортсменів до змагальної діяльності	418

СУБСТАНЦІОНАЛЬНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЯК МОТИВАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ

SUBSTANCIAL PSYCHOLOGICAL FACTORS AS MOTIVATION TO LEARN

Віталій Жадько, Петро Бідзіля

Vitaliy Zhadko, Petro Bidzilya

Анотація

У статті розкривається проблема пошуку дієвої мотивації до навчання. Її слід виводити з того, що людина як біологічна істота здатна спрямувати закон боротьби за існування та його асоціальні складові в боротьбу за розвиток цих же складових, але в соціально прийнятному вимірі. Система освіти здатна стихію природної афективної волі спрямувати в річище розумно впорядкованої волі; заздрість до більш талановитих компенсувати розвитком власних оригінальних здібностей; байдужий душевний спокій замінити на зацікавлений динамічний спокій їх постійного розвитку.

Annotation

The article reveals the problem of finding effective motivation for learning. It should be deduced from the fact that man as a biological being is capable of directing the law of the struggle for existence and its asocial components in the struggle for the development of these same components, but in a socially acceptable dimension. The education system is capable of directing the element of natural affective will into a stream of reasonably ordered will; the envy those who are more talented is compensating by the development of their own original abilities; the replacement of the indifferent peace of mind with the interested dynamic calmness of their constant development.

Ключові слова: воля, розум, мислення, навчання, саморозвиток, освіта.

Key words: will, mind, thinking, learning, self-development, education.

Вступ

Стаючи на шлях пізнання, людина фактично реалізує вроджену їй допитливість, без розвитку якої вона не може протидіяти суто біологічним чинникам, головним із яких є боротьба за виживання в середовищі, біологічні представники якого набагато потужніші за її фізичні зусилля. Ось чому людська душа в усіх її складових, з одного боку, втілена в людський організм, з іншого, він затісний для неї. Виходячи, вириваючись, звільняючись від його меж, вона досягає адекватного її потенціалу безмежного й безкінечного простору й часу. Так формується найвища пізнавальна здатність, якою є здатність до абстрагування й, відповідно, абстрактно-понятійного способу мислення як головного інструменту пізнання. Не випадково, що класик понятійно оформленого діалектичного мислення Гегель стверджував, що природа в людині ніби «бажала» пізнати саму себе не в лише в суто матеріально-речовій чи польовій формі, але й у формі понять, що мають статус «душі

методу». До такого висновку його наштотувала прадавня максима, з якої якраз і започаткувався цілеспрямований пізнавальний етап в історії людства, найбільш повно й адекватно представлений філософією. А саме: **подібне творить подібне**, а тому **людина як мікрокосм тотожна макрокосму**. Душа людини, на відміну від рослинної та тваринної її форм, *потенційно* може стати органом пізнання в тому разі, якщо спрямує здатність до виходу за межі власного тіла не тільки в напрямку сприйняття зовнішніх об'єктів, але набуде статусу розумної волі, тобто *актуалізує* її для розвитку понятійного, а не лише образно-предметного способу мислення.

Наведені вище міркування відображають, так би мовити, історію проблеми. В наш час, коли людина, завдячуючи прогресу в сфері науки й технології, захищена від необхідності боротися за виживання як прояву суто біологічної домінанти мотиваційної свідомості, потрібно шукати способи, які б спонукали до пізнавальної діяльності не лише під примусом, наприклад, дії закону про загальнообов'язкову середню освіту. Проблема в тому, як знайти душевні стимули для саморозвитку, оскільки такому напрямку потужно протидіє сформована споживацька психологія поведінки. Так, мільярди людей користуються сучасними інформаційними технологіями, які роблять людей поінформованими, але не суб'єктивними в само-пізнавальному сенсі. Це, в свою чергу, породжує все зростаючий розрив між ціннісними та егоїстично-корисливими мотиваційними домінантами поведінки людей, які загрожують самому існуванню людства.

Дана стаття має на меті розгляд тих факторів, які, з одного боку, гальмують суб'єктивний розумно-вольовий саморозвиток людини, з другого, сприяють йому. При цьому я виходжу з того, що теорія людини суть психологічна теорія в єдності психофізіології та соціопсихології.

1. Фактори стримування розвитку самопізнавального способу життя

Не можна вважати, що ці фактори невідомі педагогічній науці. Зважаючи на це, я спробую навести філософські, які мають статус субстанціональних, причини, що невідворотно діють на людину в силу певних природних і суспільних умов її життя.

1.1. Воля як прояв вродженого характеру

Первинною об'єктивно визначеною домінантою людської душі є воля, оформлена як генетично вроджений характер. В такому разі вкрай важливо брати до уваги значення самого терміна. «Character 1) залізо для клеймування; 2) тавро, клеймо; 3) особливі властивості, відбиток, своєрідність» [5, с. 177].

Можливо, що класик філософії життя А. Шопенгауер, виходячи з такого розуміння характеру, стверджував, що, як і в І. Канта, «світ є моя уява». Це та аксіома, яка пробуджує в людині філософський рівень самосвідомості. Уява, з цієї точки зору, – єдина об'єктивна реальність, з якої можна відкрити предметно-речову реальність. «Ти з себе повинен зрозуміти природу, а не себе з природи. Це мій революційний принцип» [3, с. 17]. Засіб пізнання світу – **воля**: «Всю мою філософію можна сформулювати в одному виразі: *світ – це самопізнання волі*» [3, с. 15]. Воля, в свою чергу, є однією з визначальних структурних атрибутивних характеристик душі як органу пізнання. В той же час воля має всезагальний, всесвітній онтологічний статус, вона передує речам, про які не можна сказати ні те, що вони існують, ні те, що вони не існують. Тому світова воля, а не світовий розум, являє себе в людині як суб'єкт світобудови, який робить людину суб'єктом своєї власної долі. Пізнаючи людину, слід, отже, найперше виходити з наявності в ній вольового характеру та намагатись спрямувати його в річище розумно-вольової дії.

Але, будучи первиною за природою, воля підпорядковує собі розум, а не навпаки. І це справді так, адже воля природи – це її закони, які мають об'єктивний статус. Свобода волі в такому разі – це абсурд, оскільки поведінка людини не залежить від розумної мотивації, а

підпорядкована жорсткій і, як свідчить історія людства, часто жорстокій необхідності вродженого характеру. «Мотивація – це причинність, видима зсередини» [3, с. 37]. Тобто, у співвідношенні волі з розумом «воля є перше і першо-буттєве», субстанціональне, а не, як у Гегеля, вольове настільки, наскільки вона засобами системи освіти здатна подолати свавільну й довільну волю характеру заради його трансформації в розумно-вольову дію. Не мотиви визначають характер, а характер – мотиви, сила характеру і є сила волі. «*Volo ergo sum*» – «я хочу, отже, я існую». Оскільки світ є прояв волі, метод пізнання полягає в уподібненні світу людському тілу і пізнання на основі аналогії. Тобто, маємо психологічне тлумачення вихідного принципу світобудови та світопізнання про єдність мікрокосму та макрокосму.

Виходячи з первинності природно-біологічного перед суспільно-духовним, представники сучасної філософської антропології визначають людину в якості *homo sapiens est homo demens* [7, с. 106]. Що означає – **розумний безумець**. Сучасна система освіти має виходити саме з такого визначення, а не з властивого для епохи Просвітництва уявлення про людину як розумно-вольову істоту, здатну, згідно відомого вислову Гегеля, реалізувати принцип «все розумне дійсне, а все дійсне – розумне». Варто взяти до уваги застереження, висловлені ще в Старому Заповіті, на які звернув увагу І. С. Еріугена, стверджуючи: «Адже нас не відмовляють, а, навпаки, заохочують досліджувати себе самих; як сказав Соломон: «Якщо не пізнаєш самого себе, йди на шляхи тварин». Адже не далеко пішов від безсловесних тварин той, хто не знає ні себе самого, ні загальної природи роду людського. І Мойсей говорить: «Дослухайся себе самого і читай, немовби у книзі, історію діянь душі» [1, с. 789].

«Реальність» людини полягає в наявності в ній розумної волі. «Адже не тому людина є воля, що вона є саме воля, а тому, що вона є розумна воля. Насправді, **знищ розумну волю – і людини не буде** (виділено мною – авт.). Але не навпаки, так що коли ти знищиш людину, то не буде й розумної волі; вона виявляється не тільки в людині, але і в ангелі, і в самому Богові» [11, с. 93]. Тобто, воля, характер – суть прояви об'єктивної сутності буття, прояви його законів через них.

1.2. Боротьба за існування

Людина, будучи природно-біологічною істотою, підлягає дії закону боротьби за існування, фактично, якщо йдеться про окрему особу, за виживання. В суспільно-соціальному контексті це проявляється як переважно непримиренна конкуренція за право на достойне життя та заздрість до переможців у ній. Звичні заклики з боку релігійних діячів чи видатних філософів любити один одного не можуть радикально вплинути на поведінку індивідуальних людських одиниць.

Стаючи на шлях пізнання, до якого підштовхує кожна людину вроджена їй допитливість, відразу ж стає помітною, по-перше, складність знаходження об'єктивного причинно-наслідкового зв'язку між об'єктами зацікавленого інтересу; по-друге, різниця в результатах такого пізнавального пошуку; по-третє, відмінність в ефективній результативності практичного застосування обраного напрямку діяльності; по-четверте, нерівність за різними критеріями в соціально-духовній суспільній ієрархії та, як наслідок, по-п'яте, невдоволеність, з одного боку, якоюсь мірою власним духовно-практичним потенціалом, з другого, значно більшою мірою появою почуття неприємної заздрості до більш успішних людей.

Як не прикро, але заздрість є невід'ємною субстанціональною характеристикою людської свідомості. Вона проявляється в усіх сферах суспільного життя, включно, звичайно, з системою освіти. Про це свідчить той факт, що в Книзі Мудрості, якою є Біблія, її перші автори констатували цю ознаку. Йдеться про те, що Бог в якості синоніму світового розуму, не радив першим, так би мовити, представникам людського роду, а кожна людина колись робить перший крок чи то до першого уроку життя, чи до першого класу школи, зривати плоди з дерева пізнання добра і зла, бо це передбачає формування

навичок діалектичного мислення, якому заважають плоди з дерева життя, без споживання яких люди не можуть обійтись. Збиральницький, а не трудовий, спосіб життя є первинним не лише в сиву давнину, коли чисельність людського роду була незначною, але й в період трудового етапу розвитку суспільства, адже кожна новонароджена людина в дитячому віці має засоби до життя, якими її забезпечують батьки. Звідси базисною душевною установкою є споживацька психологія, яку подолати не так легко й у дорослому віці.

Щодо тієї незначної частини людей, які здатні до об'єктивного методу пізнавального мислення, то вони також втрачають душевний спокій, адже не знаходять спільної мови та порозуміння не тільки з тими, хто також має вроджену допитливість, але задовольняється суто суб'єктивними поясненнями причинно-наслідкових зв'язків, або ж вірою у надані зовні, наприклад, системою освіти, відповіді на поставлені питання без їх власної перевірки. Ба, більше, не знаходять порозуміння і поміж собою, на користь чого свідчить історичний досвід далеко не завжди приязних відносин поміж вченими, філософами, митцями. Адже у кожного їх представника, особливо ж у середовищі митців, є зовсім не об'єктивно-наукові мотивації для дискусій, спрямованих на досягнення об'єктивних істин. Ніщо загальнолюдське їм також властиве, в тому числі й заздрість до більш успішних, більш визнаних, більш авторитетних. Тут можна навести класичне: «Платон мені друг, але істина дорожче» – так нібито стверджував учень Платона Аристотель.

Так, мудрий Екклезіаст, навчаючи народ знанням, все ж таки не знайшов у цьому душевного спокою і відради, адже «узнав, що і це – ловлення вітру; тому що у великій мудрості багато печалі; і хто примножує пізнання, примножує скорботу» [2; Книга Екклесіаста або Проповідника, 1:17-18]. Звідси його порада: «Слова мудрих – як голки і як вбиті цвяхи, і укладачі їх – від єдиного пастиря. А що зверх всього цього, син мій, того стережись: укладати багато книг – кінця не буде, і багато читати – втома для тіла. Вислухаємо сутність всього: бійся Бога і заповіді Його виконуй, тому що все в цьому для людини» [2; Книга Екклесіаста або Проповідника, 12:11-13]. Ясна річ, що йдеться не про якогось персоніфікованого Бога, а про світовий Закон, світовий Розум, перед яким всі рівні і всіх очікує суд Розуму=Закону, якщо його порушувати, і, навпаки, всіх чекає благодать, якщо йти туди, куди він велить. Оскільки повелівають людьми інші люди, воля у масовій свідомості асоціюється не зі змістом об'єктивного Закону=Розуму, а змістом розуму суб'єктивного, що переважно має статус свавільної, а не розумної, волі.

Для пострадянської свідомості буде корисно знати думку К. Маркса про консервативну роль заздрості як чи не найпотужнішої домінанти поведінки людини. Характеризуючи грубо-зрівняльний комунізм, він стверджував, що на першій своїй стадії «він виступає як *всезагальна* приватна власність... Як такий він має подвійну форму: по-перше, панування *речової* власності над ним таке велике, що він прагне знищити *все* те, чим, на початках *приватної* власності, не можуть володіти всі; він хоче *примусова* абстрагуватись від таланту і т. д. Безпосереднє фізичне *володіння* уявляється йому єдиною метою; категорія *робітника* не відмінюється, а розповсюджується на всіх людей; ...Цей комунізм, що повсюдно заперечує *особистість* людини, є лише послідовне вираження приватної власності, що є цим запереченням. *Всезагальна* і конституційована як влада *заздрість* являє собою ту приховану форму, яку приймає *користоловство* і в якому воно себе лише *іншим* способом задовольняє. ...Грубий комунізм є лише завершення цієї заздрості і цього нівелювання, заснованого на *уявленні* про певний мінімум. У нього – *певна обмежена* міра. Що таке скасування приватної власності аж ніяк не є справжнім її засвоєнням, видно якраз із абстрактного заперечення всього світу культури і цивілізації, із повернення до *неприродної* простоти *бідної*, грубої, що не має потреб, людини, яка не тільки не піднялась над рівнем приватної власності, але навіть ще не доросла до неї.

Для такого роду комунізму спільність є лише спільність *праці* і рівність *заробітної плати*, яка виплачується общинним капіталом, *общиною* як всезагальним капіталістом» [6; с. 114, 115].

Трохи задовге посилення, але воно вкрай важливе для пострадянської свідомості, адже очевидно, що побудова соціалізму в СРСР, який перестав існувати як спільна держава різних народів, але продовжує жити в совковій психології нащадків, тому що діє за загальним і об'єктивним принципом «мертвий хапає живих». Це вкрай важливо розуміти професорсько-викладацькому складу, аби він продукував нову психологію, засновану на «білій» заздрості, тобто на творчому мімізисі.

1.3. Прагнення до душевного спокою

Людина, будучи продуктом природної еволюції, підлягає дії закону про те, що нормальним станом будь-якої системи є стан рівноваги, стан відносного спокою. Можна припустити, що, беручи це до уваги, біблійні мудреці, зібрані в образі Бога, застерегли людей від того, щоб вони ставали на пізнавально-дослідницький шлях розвитку. Адже це шлях, що загрожує втраті рівноважного стану, який і без цього не так легко через постійну боротьбу з природними стихіями та представниками тваринного світу, наділеними «натурою хижака», втримати як хоча б короткочасну норму. Що вже говорити про тих, хто став на шлях пізнання, змістом якого є постійний вихід за межі «норми», оскільки це процес, що відбувається в боротьбі протилежностей спокою та його втрати, душевної радості та такого ж душевного розпаду. Можливо, що саме це є чи не головною причиною схильності масової людини до збереження душевної рівноваги на засадах визнання правильності своєї думки-гадки та заперечення такого права на неї за всіма іншими, у кого вони інші, хоча б відрізнялись зовсім незначним чином. Звідси світоглядна позиція суб'єктивного ідеалізму, що тяжіє до соліпсизму, до сприйняття консервативного мімізису та несприйняття, небажання, протидії систематичному навчанню. Чи не така позиція зробила філософію життя А. Шопенгауера та Ф. Ніцше такою популярною? Попри те, що самі вони були високоосвіченими людьми.

На користь цього пропозиція масовій людині максим Ф. Ніцше, зміст яких, з одного боку, спрямований на збереження душевного спокою всупереч рекомендаціям розумно-вольової свідомості; з другого, піднімає людське Я і над самим собою слабким, немичним, вбогим, і над іншими людьми. Ось ці максими: «Треба спокійно жити на вершині духу і нейтрально спостерігати життя внизу; слід бути байдужим, мужнім у світі забороненого, вміти жити в умовах лабіринту; мати семикратний досвід самотності; нові вуха для нової музики; нові очі, щоб бачити найвіддаленіше; нову совість, щоб почути раніше німі істини; бути готовим до монументальних справ; поважати себе самого, любити себе самого, бути безумовно вільним по відношенню до себе самого» [8, с. 17-18].

Ми не будемо давати оціночні судження відносно наведених максим. Адже мислення як діалектичний процес може дати також і протилежні оцінки. Наведене показує, на наш погляд, на той факт, що природно-біологічна домінанта поведінки людини є більш потужною, аніж соціально-духовна. Її не можна ігнорувати, приписуючи прояви егоцентризму проявам приватно-власницької буржуазної психології, як це робилось в освітньому процесі в країнах соціалістичного табору, які з часом замінили на країни соціалістичної співдружності народів. Це не виправдало себе, як і, за звичним проявом консервативно-традиційного мімізису, не виправдало сподівання на мертвонароджене новоутворення у вигляді СНД – співдружності незалежних держав. Із цієї основи слід виходити, досліджуючи якісь прояви вольової дії характеру на розвиток альтруїстичних змістів свідомості, які у тваринному світі, хоча й не у всіх його представників, мають місце як умова продовження роду.

2. Фактори розвитку самопізнавального способу життя

Зважаючи на діалектичний характер пізнання, який адекватно відображає єдність протилежностей, властиву об'єктивному буттю, ці фактори органічно випливають із вище нами наведених.

2.1. Формування розумно впорядкованої волі

Якщо від об'єктивного буття природи продукується воля людини, жорстко прив'язана до вродженого характеру, то це не означає, що людина не здатна подолати його дію. Тим більше, що воля як прояв об'єктивних законів буття в самому Бутті діє як його внутрішній Закон, як його Розум. Людині складно діяти розумно-вольовим чином з тієї, на наш погляд, основної причини, що гармонія й порядок природи суттєво переважають хаос. Проте це не стільки хаос самої природи, самого Буття, скільки прояв оціночного судження людиною якихось природних катаклізмів. Всі вони необхідні, бо сама необхідність є атрибутивною ознакою закону. Природа безкінечна в просторі своїх універсальних зв'язків між її об'єктами і вічна у своєму існуванні. Натомість людина як мікрокосм обмежена межами власного тіла й тимчасовістю свого буття. Тому ті універсальні потенції, які містить її тіло, її живий організм, проявляються в ній одночасно. Накладаючись одна на іншу, вони формують хаос не як умову забезпечення гармонії й порядку, а як підставу для того, щоб визначати її як розумного безумця. Для природи будь-який руйнівний катаклізм є необхідним елементом її вічної й безкінечної еволюції в об'єктивному напрямку до гармонії всіх її складових. В той же час для людини такі прояви руйнівні, бо загрожують як суспільним осудом за такий хаотичний і невпорядкований спосіб життя, так і є руйнівними для здоров'я її власного організму. Спостерігаючи за природними катаклізмами, вона схильна сприймати й природні процеси як нібито руйнівні в своїй основі. Насправді ж, захищаючись від них, вона, з одного боку, зберігає себе, з другого, руйнує природне середовище, не завжди усвідомлюючи те, що це руйнування не стільки природи, скільки самих умов свого буття в ній. Середовище відновиться в перспективі тисячоліть, що для природи мить, а людство навряд чи, якщо не буде в своїй свідомості виходити із того, що потрібно за період свого тимчасового перебування в ньому намагатись не нав'язувати йому своїх оціночних суджень. Вони хибні не так для природи, як для нього самого.

Проте людство – це загальне поняття. Його складають окремі люди, здатні сприйняти природу як об'єкт, в підвалинах буття якого Закон як прояв Розумної Волі. Вони, усвідомлюючи це, потенційно здатні діяти адекватно їй, тобто розумно-вольовим чином. Але для цього слід також свідомо обрати для себе шлях пізнання, шлях освіти, яка має бути спрямована на те, що людинознавство є природознавством, а природознавство ніщо інше, як людинознавство. Євангельська щоденна молитва саме про це, якщо зміст Євангелій розглядати як освячену філософію. Йдеться про заклик до людини шукати «найперше Царства Божого і правди Його, і все це додасться вам» [2; Матв., 6:33]. Царина Божа – це ніщо інше, як царина Розуму, царина Закону. Якщо «повторення – мати навчання», то щоденне долучення до світла знань, які дає як система освіти, так і щоденне індивідуальне системно-цілісне прагнення до пізнання не може не просвітлити «безумство хоробрих» розумно впорядкованою волею. Адже насправді основне питання філософії не стільки в тому, що первинне, а що похідне, скільки в заклику до формування розумної волі.

Звернемось до філософії Гегеля, яка в нього набула статусу науки логіки. І саме логіку він пропонував вивчати молодим людям, студентам, аби вони формували розумно-вольову свідомість як правову, а не як свавільну. Для нього «система права є царина здійсненої свободи, світ духа, породжений ним самим як якась друга природа» [4, с. 67]. Система освіти та її суб'єкти, які багато в чому зобов'язані саме цьому видатному мислителю, мають виходити з того, «що дух є найближчим чином *інтелігенція* і що визначення, засобом яких він у своєму розвитку рухається вперед – від *почуттів* через *уявлення* до *мислення*, – це шлях

породження себе як *волі*, яка в якості практичного духа взагалі є найближча істина інтелекту» [4, с. 68]. Головне полягає в тому, щоб, взявши на себе «муки мислення», усвідомити, що «різниця між мисленням і волею – лише різниця між теоретичним і практичним відношенням, але вони не являють собою двох здібностей – воля є особливий спосіб мислення: мислення як здатність перемістити себе в наявне буття, як потяг надати собі наявне буття» [4, с. 68-69].

Суттєвим недоліком системи освіти, особливо в пострадянських країнах, було й, на жаль, залишається і в пострадянський період, є звичка ставити їй цілі без того, щоб рівень їх реалізації був оцінений об'єктивно, без бажання видати бажане за дійсне. На наш погляд, суттєвим досягненням буде вже те, що вона сформує хоча б невелику частину носіїв розумно-вольової дії, оскільки розвиток суспільства забезпечує якраз «добірна меншина», боротьба творчих еліт не за владу, а за вплив на народну більшість. Держава, в свою чергу, має не просто сприяти формуванню таких еліт у різних сферах суспільного буття, насамперед у сфері науково-освітній та науково-дослідницькій, а всіляко популяризувати не лише результати і здобутки, але в першу чергу вчених, дослідників. Ми часто запитуємо у *користувачів* новітніх технологічних пристроїв про те, чи знають вони тих, хто їх створив. Негативні відповіді майже стовідсоткові.

2.2. Розвиток толерантної свободи волі

Яким чином можна сформувати наукову еліту як суб'єкта розумно-вольової дії? Очевидно, тим, що дану від природи боротьбу за виживання, проявами якої в суспільному вимірі є конкурентність і заздрість, спрямувати в річище виявлення й розвитку у явних претендентів на такий статус тих здібностей, які характеризують їх як такий прояв волі, яка має перспективи реалізуватись у практичну здатність, у свідомо обраний спосіб життєдіяльності. Тобто, слід наявними й доступними засобами, відомими соціальній психології, дати простір для свободи волі, яка, якщо вона відповідає внутрішній інтенції людини, не є свавільною.

Знову пошлемось на авторитет Гегеля. «Свобода полягає в тому, щоб хотіти визначене, але у цій визначеності бути в себе і знову повертатись у всезагальне» [4, с. 75]. Для розуміння наведеного змісту вкрай важливо співвідносити закон як прояв об'єктивно необхідного загального із суспільством як загалом. Лише глибоке проникнення в зміст понять, в їх внутрішню сутність здатне піднести індивідуальну волю до такого рівня, за якого розуміння поняття «загальне (всезагальне)» об'єктивно спрямує її на користь всього загалу, всього соціуму без того, щоб таке «служіння» йому не було зумовлене якимись абстрактними закликами на кшталт: «Раньше думай о Родине, а потом о себе».

Цілі мають ставитись не зовні, а впливати із внутрішньої потреби людини в самореалізації засобами самозаглиблення в сутнісні виміри Буття, які присутні в кожній людині, але далеко не кожна людина, по-перше, свідома цього, по-друге, має непереборне бажання, як відзначав М. Гайдеггер, адекватно відповідати на «поклик Буття суцього». «Ціль, оскільки вона ще тільки наша, є для нас недолік, адже свобода і воля для нас – єдність суб'єктивного і об'єктивного. Отже, ціль має бути покладена об'єктивно, і цим вона набуває не нове однобічне визначення, а лише свою реалізацію» [4, с. 75].

Відоме визначення людини як ціле-покладальної істоти має об'єктивний зміст лише в тому випадку, коли ціль є проявом внутрішнього інтересу людини як дії в ній об'єктивного покликання її природи. Якщо ж ціль йде від інших людей, від суспільства чи якихось його структур, слід брати до уваги те, що для тих, кому вона адресована, вона є суб'єктивною, не власною, тому малопродуктивною. Її можна реалізувати тільки під примусом.

Звичайно, вона може стати продуктивною, якщо перетворити її в об'єкт зацікавленого пізнання її важливості. Саме тому вже згаданий М. Гайдеггер стверджував: «Відповідність Буттю суцього залишається нашим постійним місцеперебуванням. Проте спеціальною і втілюваною нами домінантою поведінки вона постає досить рідко. Тільки коли це

відбувається, ми вперше, власне, відповідаємо тому, з чим має справу філософія, яка крокує шляхом до Буття суцього. Відповідність Буттю суцього і є філософія, однак тільки тоді й тільки тоді, коли ця відповідність здійснюється, і саме тому розкривається й розширює своє розкриття» [10, с. 120]. А така відповідність найбільшою мірою розкривається для всіх, хто усвідомлює, що «має йти таким шляхом і в такому напрямку, щоб те, про що говорить філософія, відносилось до нас самих, зачіпало нас, причому саме в нашій суті» [10, с. 113].

Яким саме чином «зацепити» кожного, хто починає навчально-освітній процес в закладах середньої та вищої школи, і є їх цільове завдання. Боротьба за виживання як біологічний феномен може бути органічно трансформована в боротьбу за розвиток здібностей в тому разі, коли система освіти стане тим центром тяжіння, який, з одного боку, буде в центрі уваги держави з точки зору надання їй пріоритетного статусу; з другого, саме суспільство буде свідоме того, що це єдино правильний і об'єктивний напрямок його розвитку, оскільки зняття біологічних домінант поведінки в кожній людині починається з того, що вона просвітлює свій егоцентризм знанням первинності для миру і злагоді в ньому тільки долученням до законів, що мають загально-необхідний, отже, соціо-центричний статус. Рівень толерантності у взаємозв'язках поміж людьми може бути критерієм цивілізованості суспільства в цілому як цілому. А розвивати її потрібно в усіх навчально-освітніх установах, де має домінувати толерантність як повага до кожної вільно висловленої думки, подяка за неї, а не арифметична оцінка, яка принижує, а не підносить.

2.3. Пізнавально-діалектичний рівень душевного спокою

Навчально-освітній процес, будучи діалектичним, має здійснюватися в напрямку суб'єкт-суб'єктної взаємодії між тими, хто прагне до навчання, до володіння невичерпним арсеналом знань, і тими, хто вже має уміння й практичні навички того, яким чином їх отримати й володіти ними, постійно розвивати їх. Оскільки йдеться про процес, потрібно розуміти, що він розгортається як процес пошуку мисленням об'єктивного результату дослідження та його отримання. В психологічному плані це супроводжується безперервною зміною стану рівноважного душевного спокою і такого ж стану його втрати. Не йдучи таким шляхом, навряд чи можна зацікавити всіх бажаючих стати на шлях пізнання. Саме через це, як ми думаємо, масова людина сприймає не діалектику процесу у взаємодії зазначених необхідних його протилежностей, а одну із них. А саме: стан спокою як стан абсолютний, а не відносний.

Ідея надлюдини продуктивна, проте в тому випадку, коли людина свідомо того, що потрібно стати над собою слабким і немічним, а не вважати інших людей такими та зневажати їх за це. Ф. Ніцше рекомендував жити спокійно «на вершині духу», але сам не жив на ній спокійно, інакше б нащадки не сприймали його як видатного й небайдужого до суспільних проблем мислителя. Навпаки, він стверджував: «Спрямований на велике розум, якщо він не зневажає засобами, не може не стати скептичним. Незалежність від будь-яких переконань *неминуча* для сильного, для того, хто вміє вільно озирати все навкруг... Велика пристрасть потребує переконань і поїдає їх; вона не підвладна їм – вона суверенна... Навпаки, потреба у вірі, в безумовних Так і Ні.. – це потреба *слабкого*» [8, с. 78].

Віра, звичайно ж, потрібна, вона об'єктивна, оскільки відображає певний душевний стан людини. Але віра у силу свого власного духу як духу воління розуму до великого, значного, піднесеного над буденністю й повсякденністю. Абстрактний бог як нібито суб'єкт творчості справді не існує для людини, яка в собі самій бачить свободу власної волі як той закон, діючи згідно вимог якого, вона стає вище самої себе буденної та нікчемної.

Освіта, долучаючи до текстів видатних вчених, мислителів, письменників, богословів і т. п., може надихнути на велике тільки в тому випадку, коли буде готувати не тих, хто володіє знаннями на основі хорошої пам'яті, а тих, хто здатен мислити діалектично. Хто, як попереджав М. Монтень, здатен «уміти розуміти». Суб'єкт-суб'єктний спосіб навчання якраз і є таким, який розвиває розум. Ще Геракліт, судження якого про основи буття глибоко

діалектичні, відзначав: «Багатознайство розуму не навчає, інакше воно б навчило Гесіода й Піфагора, а також Ксенофана й Гекатея. Що у них за ум, що за розум? Вони вірять народним співцям і вважають своїм вчителем натовп, не знаючи, що більшість погано, а меншість добре. ...Один для мене дорівнює десяти тисячам, якщо він найкращий. І волі одного підлягати – закон. Народ має боротись за закон, немовби за свої стіни» [1; с. 279, 280].

Воля одного – це не воля монарха, не воля викладача, а воля розуму як закону. Розвиває розум і розуміння не монарх-вчитель чи монарх-викладач вишу. Його розвиває процес, рівноправними суб'єктами якого є дві протилежні сторони єдиного навчально-освітнього процесу як водночас виховного. Досить переконливо про такий суб'єкт-суб'єктний і водночас гуманістичний спосіб навчання написав Л. Фейєрбах. Будучи студентом, він двічі прослухав курс Гегеля «Наука логіки». Дякуючи генію за науку, він зауважив, що головним недоліком є те, що той мислить за аудиторію, не передбачаючи в ній наявності розуму. Звичайно, що Гегель пояснював такий однобічний вплив на свідомість тим, що лектору невідомий рівень знань і розумінь кожного студента, тому починати потрібно з аксіоми, що у всіх нібито нульове знання. Такі пояснення мають об'єктивні підстави для того, щоб розгорнути логічну й цілісну систему.

Між тим, на переконання Л. Фейєрбаха: «Мислення є *безпосередня* діяльність, оскільки воно – *самодіяльність*. Ніхто не може за мене мислити; в істинності мислі я переконуюсь тільки *через самого себе*. ...Не у владі філософії наділяти розумом, вона його *передбачає*; вона тільки *визначає* мій розум. ...Філософ тільки доводить у мені до свідомості те, що я можу знати, він приєднується до моєї духовної *здатності*. Тому філософія, виходячи з вуст чи з під пера, безпосередньо повертається до свого власного *джерела*; вона говорить не для того, щоб говорити..., але – щоб *не* говорити, щоб *мислити*» [9, с. 63]. Звідси його парадоксально-афористичний метод викладу матеріалу, адже для усвідомленого розуміння змісту умовиводів, якими і є афоризми, які сприймаються як форми мудрості, потрібно докладати самодіяльні зусилля мислення, аби дійти такого ж висновку. Тобто, справа не в тому, щоб довіряти вченому, а в тому, щоб, поважаючи його, могли відтворити в собі самому здатність мислити як він.

У наведеному фрагменті йдеться про філософа. Але кожний вчений, науковець, письменник і є філософ в тому сенсі, що володіє методами мислення. Об'єкти дослідження різні, але методологія мислення спільна. Заслуга філософії в тому, що вона чи не найбільшою мірою розвиває вроджену людині допитливість до рівня знаходження в усіх них спільної, єдиної, загальної основи. Так твориться диво власного саморозвитку потенційно наявної *здібності* до мислення до актуально достовірної *здатності* бути мислячою істотою. А здивування, за Арістотелем, і є початок філософії, початок пізнавального шляху людини до себе самої і до інших як споріднених за талантом.

Суб'єкт-суб'єктний спосіб навчання в системі освіти має бути головним з тієї причини, що об'єкти пізнання є для себе самих суб'єктами розгортання власного буття. Людина як мікрокосм в собі самій має цю об'єктивну суб'єктність, яку вона називає волею, яку досліджує психологія, розум та його методологічний інструмент, який досліджує філософія і яким потім користується, постійно вдосконалюючи методологію пізнання наука в усіх своїх розгалужених напрямках.

Заключення

Проблеми, зумовлені біо-соціальною сутністю людини, супроводжують всю історію людства з того часу, коли в нього виникла потреба в пізнавальному способі життєдіяльності. Не можна говорити, що вони не мають вирішення. Але історія людства не тотожна історії окремих людей. Вони народжується як природні індивіди з властивими їм мотиваційними домінантами поведінки, які не є такими, що їх задовольняють. Перебуваючи в обмеженому географічному й геополітичному просторі, вони не мають змоги подолати цю обмеженість, а тому продовжують діяти егоцентрично, врешті, агресивно до тих, хто родом із інших меж.

Система освіти дозволяє вийти за ці межі в тому разі, якщо вся сукупність навчальних предметів буде нічим іншим, як просвітленням індивідуальної свідомості тим, що в усьому індивідуальному міститься вічне й безкінечне. Знання законів природи має стати знанням про те, що вони також і в природному тілі кожної людини і що все розвивається через **єдність** протилежностей.

У статті ми якраз і намагались розкрити **єдність** природно-біологічного та суспільно-пізнавального. Якщо людина свідомо своєї **єдності** зі Всесвітом, це для неї стане найбільшою похвалою, якою її нагородила школа. Це не романтичне судження, як може показатись. Вихідною аксіомою для філософії є, як про це говорили античні мудреці і на що ми вказали у вступній частині, прадавній (вже для них!) принцип – **подібне творить подібне**, а тому людина як мікрокосм подібна макрокосму. Але майже п'ятидесятилітній досвід викладацької роботи у вишах свідчить про те, що мало хто знає про цей принцип, а, почувши, чомусь не дивується такій мірі людської сутності. А це важливо, адже дитина, формуючись на міфологічному типові світогляду, вже переносить себе у простір вічності й безкінечності тим, що вірить у наповненість Всесвіту, Космосу людськими образами, робить його людиноподібним. Система освіти не повинна позбавляти цієї віри, а трансформувати **форми** / образи сприйняття у **формули законів**, у їх визначення, які б мали для її вихованців світоглядне значення. Діючи таким чином, освіта творить еліту, за якою піде народна більшість, бо її виховують приклади належної поведінки, а не заклики до неї.

Наостанок. Слід суттєво підсилювати рівень світоглядної свідомості тих, кому суспільство довіряє бути вчителями, викладачами, вихователями. Цей рівень найбільшою мірою піднімає тільки філософія, тільки діалог з видатними мислителями. Нині, коли всі науковці в Україні будуть мати статус докторів філософії, вкрай важливо, щоб рівень філософських знань був таким, щоб вони могли вільно викладати філософські дисципліни. Ще більш правильно: щоб спеціальні навчальні дисципліни викладались і сприймалися студентами, учнями шкіл як дисципліни філософські.

Література

1. Антология мировой философии. В 4-х т. Т. 1, ч. 1 и 2. М., «Мысль», 1969. – (АН СССР. Ин-т философии. Философ. наследие). – Т. 1. Философия древности и средневековья. Ред. коллегия: В. В. Соколов (ред.-составитель первого тома и авт. вступит. статьи) и др. – 936 с.
2. Біблія. – К.: Українське біблійне товариство, 1994. – 1255 с.
3. Быховский Б. Э. Шопенгауэр / Б. Э. Быховский. – М., «Мысль», 1975. – 206 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
5. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М., «Русский язык», 1976. – 1096 с.
6. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. В 50-ти т. – М.: Политиздат. – 1974. – Т. 42. – С. 41-174.
7. Морен Э. Утраченная парадигма: природа человека / Э. Морен. – К.: КАРМЭ-СИНТО. – 1995. – 240 с.
8. Ницше Ф. Антихристианин / Ф. Ницше. – В кн.: Сумерки Богов. – М.: Политиздат, 1989. – С.17-93.
5. Фейербах Л. К критике философии Гегеля // Л. Фейербах // Избранные философские произведения. В II-х т. – М., Госполитиздат, 1955. – Т. I. – С. 53-96.
10. Хайдеггер М. Что это такое – философия? / М. Хайдеггер. – «Вопросы философии». – 1993. – № 8. – С. 119-131.
11. Хрестоматия по философии: Учебное пособие для высших учебных заведений. Ростов-на-Дону, «Феникс», 1997. – 544 с.

Author's Information:

Vitaliy Zhadko – Doctor in Philosophy, Professor, Department of Public Disciplines, Zaporizhzhia State Medical University, Zaporizhzhia, Ukraine.

Petro Bidzilya – PhD of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Public Disciplines, Zaporizhzhia State Medical University, Zaporizhzhia, Ukraine.